

Glavanits Judit

Az állam gazdasági szerepvállalásának játékelméleti megközelítése

Az állam gazdasági szerepvállalása, különösen a gazdaságba való direkt beavatkozása a 21. század egyik legvitatottabb kérdései közé tartozik. Amikor az európai versenyjogi szabályozás, valamint a világgazdaság tendenciáit vizsgáljuk, látható, hogy a piaci verseny tisztaságának, és azon belül is állami befolyás-mentességének biztosítása prioritás, ugyanakkor a gazdasági világválság ezzel párhuzamosan előtérbe helyezte a protekcionista gazdaságpolitika alkalmazási lehetőségeinek vizsgálatát. Gazdasági elemzők támasztják alá az állami beavatkozás hasznosságát, míg mások pontosan annak káros hatásait mutatják ki. A tanulmány a jogelmélet és közgazdasági elmélet kereteit felhasználva azt a megközelítést alkalmazza, mely szerint a gazdasági beavatkozás racionalitásának megítélése az állami funkciókhoz kötötten értelmezhető. Az állami beavatkozás indokoltságához és racionalitásának meghatározásához a játékelmélet egyes fogalmait, illetve fogalmi elemeit használjuk.

Problémafelvetés

Az állam gazdasági szerepvállalásának megértéséhez nem elegendő tanulmányozni a közgazdasági elméleteket. A probléma megértéséhez fel kell használni más, az állam kérdését valamilyen formában tárgyaló tudományágak megközelítéseit, eredményeit is. Az általunk választott játékelméleti megközelítés a szociológia, a jogelmélet, a gazdaságelmélet alapvető kérdéseit a saját fogalmi keretébe bevonva válaszolja meg, mert csak így tudunk teoretikus képet alkotni arról, hogy valójában mit kell érteni az állami beavatkozáson, és hogyan kell megítélni az állam szerepét az egyes gazdasági folyamatokban.

Az állam racionális cselekvéseinek vizsgálatához először is a következő kérdéseket kell felvetni és megválaszolni: A társadalmi-kulturális szerkezetben hol helyezkedik el az állam? Milyen tényezők befolyásolják, esetleg determinálják az állami cselekvéseket, és ezzel összefüggésben milyen értékrendszer nézőpontjából dönthető el, hogy egy adott állami cselekvés racionális-e? E kérdések tisztázására már számos szociológiai, jogelméleti-jogfilozófiai tanulmány született, amelyek eredményeire az alábbiakban utalok, egyben meghatározom azt az elméleti keretet, amelynek mentén az állami cselekvéseket vizsgálom.

Ehhez kapcsolódva, a már meglévő ismeretanyag rendszerezett bemutatásán túl, a tanulmány elsődleges feladata az, hogy egyfelől tisztázza azokat az előkérdéseket, amelyek a racionális állami cselekvés modellezéséhez elvezethetnek, másfelől az állami cselekvés racionalitását a játékelmélet nézőpontjából elemezze. Az így kialakítandó elméleti modellben azt kell vizsgálni, hogy a beavatkozó állami döntések megszületését milyen elsődleges értékek mentén lehetséges indokolni, vagy játékelméleti megközelítésben: az állam, mint játékos számára melyik megoldás nyújtja a legmagasabb kifizetési értéket¹.

¹ Az elemzés, illetve az elméleti modell konstrukciója során alkalmazott játékelméleti fogalmak jelentését az alábbi definíció szerint tekintem érvényesnek: **(a) *Játékosok***: egy tetszőleges (megszámlálható számosságú) egyének vagy csoportok halmaza. **(b) *Információs halmaz***: megmutatja, hogy az egyes játékosok milyen információkkal rendelkeznek saját, játékban elfoglalt helyzetükről, illetve a másik játékos(ok) döntéseiről. Ha minden információs halmaz egyetlen lépést tartalmaz, a játékot tökéletes információs játéknak nevezzük. A teljes információs játék ezzel szemben azt jelenti,

A játékelmélet szerint racionális döntés az, amely a játékos számára az adott lehetőségek között a legjobb megoldást nyújtja. Az állami cselekvések viszonylatában azonban először azt kell eldöntenünk, illetve definiálnunk, hogy milyen értékek mentén dönthető el a „legjobb” megoldás. Ennek meghatározásához van szükség az államnak, mint a társadalmi-kulturális létezés egyik területének a társadalmi funkciók mentén történő meghatározásához és elhelyezéséhez. Az állami funkció és az ahhoz kapcsolódó cél és feladat, valamint a hozzá tartozó igazoló érték fogja ugyanis determinálni a játékosként meghatározó preferenciákat. Feltevésünk szerint ezen preferenciák ismeretében helyezhetjük el az egyes állami cselekvéseket a játékelméleti modellben, amely jöllehet egy elvont teoretikus kérdésre ad elvont választ, azonban a konkrét jogpolitikai megoldások is leképezhetők vele.

Az államfunkció elméleti meghatározása

Az állam gazdasági szerepvállalásának elemzése abból az evidenciából indul ki, hogy az állam „nem önálló sziget”, hanem a politika, a jog és a gazdaság metszéspontján formálódó társadalmi-kulturális tényező, amely a nemzetközi porondon meghatározott szerepkörrel rendelkezik. Az a tény, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok viszonyrendszere éppen úgy meghatározza egy állam gazdaságpolitikáját, mint a nemzeti keretek között megfogalmazott identitás-képe, arra enged következtetni, hogy a nemzetközi keretek éppúgy befolyással vannak a gazdasági szerepvállalásra és ezen belül a belső szabályozó eszközökre, mint a nemzeti gazdaságpolitikai elképzelés.

A nemzeti és nemzetközi érdekek kapcsolódásának vizsgálata során szükségképpen beleütközünk abba a problémába, amelyet az állami/politikai és a gazdasági racionalitás különbség jelent. Nem kell ugyanis semmiféle teoretikus éleselméjűség annak belátásához, hogy az állam, amely a gazdaság egészére döntő hatással lévő szabályozó, jogalkotó hatalomként lép fel, más racionalitás alapján működik, mint a gazdaság vagy a gazdasági szereplők.

Az alábbiakban ismertetésre és elemzésre kerülő ábrát,² amely egy jóval nagyobb területet felölelő társadalom- és államelméleti kutatás szemléltető összefoglalására született, ehelyütt csak a játékelméleti modell konstrukciója szempontjából veszem figyelembe.

A gazdaságnak, mint a társadalom egyik alrendszerének elsődleges mozgatórugója, értékmérője a hasznosság a maga materiális értelmében. Gazdaságilag racionálisnak tekinthető egy olyan esemény, amely profitot termel, amely versenyelőnyhöz juttat. Racionális ebben az értelemben a piaci önszabályozás, sőt, a legracionálisabb: az marad „életben”, aki versenyképes, aki nem, az megszűnik/csődbe megy. Aki olcsóbb árut értékesít, előnyben van azzal szemben, aki ugyanolyan színvonalú, de drágább terméket állít elő. A gazdasági és gazdaságpolitikai szakirodalom a versenyjog és versenypolitika kapcsán jelenti ki

hogy a játékosok egyaránt ismerik a játékszabályokat, és a többi játékos preferenciáit. (c) Stratégiák: a játékosok előtt álló döntési alternatívák. A stratégiák függenek a játék szerkezetétől: egyszeri, szimultán játék esetén (ha a játékosok egyszerre hoznak döntést) akkor a stratégia csak a döntési alternatívákat jelenti, szekvenciális (a játékosok egymás után lépnek) játék esetén az egymás után következő lépéssorozatokat jelenti az egyes stratégiákat. ...Kifizetések: egy adott stratégiakombináció melletti eredmény, amely lehet egy egyszerű numerikus érték.

² Hivatkoznék dr. Cs.Kiss Lajosnak a SZE MTDI doktori iskola keretében 2007-ben elhangzott előadására és annak háttéranyagára: a kurzus során az ismertetett táblázat belső tartalmi elemei jóval részletesebb kidolgozást nyertek, de a teljes ismertetésre jelen dolgozatban nincs mód. Kiemelésekkel éltem a gazdaság-politika-jog hármásából, amely csupán az elméleti tartalom egy nagyon szűk metszetét adja vissza.

leggyakrabban, hogy a liberális piacgazdaság elvei mentén ítéli meg az állami szerepvállalást a gazdasági életben³.

A gazdasági élet kereteit politikai és jogi értelemben meghatározó állam szerepével kapcsolatban Cs. Kiss Lajos két álláspontot ismertet: ha az államot elsősorban mint „politikai” létezőt tekintjük, és értékszemléletében a barát/ellenség megkülönböztetést helyezzük előtérbe, abból, mutatis mutandis, az következik, hogy az államnak a gazdasági élethez való közelítésében is elsősorban ez a funkciója domborodik ki: támogatom azt, aki számomra barát, és a szabályozási eszköztárral „ellehetetlenítem” azt, aki ellenség. Míg ha az államot elsősorban a „jogi” terület részeként értelmezzük, akkor szerepe a szükségesnél nem nagyobb mértékű szabályozásra korlátozódik. Cs. Kiss azt állítja, hogy a funkcionális területek közül a luhmanni és habermasi elmélet során „hazátlanná” váló állam a politika és jog közös határterületére helyezhető el, mert ez az a két terület, amely kizárólagosan biztosítja a társadalmi rend feltételeit.

1. ábra

A társadalmi lét funkció-specifikus területei és az állam megítélése⁴

A társadalmi lét funkció-specifikus területei							
	Vallás	Művészet	Tudomány	Gazdaság	Politika	Jog	Erkölc
Érték/kommunikációs kód	szentség	Szépség	Igazság	Hasznosság	Legitimitás	Jogszerűség	Jóság
	szent/profán	szép/rút	igaz/hamis	rentábilis/ Irrentábilis	barát/ellenség	jogszerű/ jogszerűtlen	Jó/rossz
					legitim/illegitim		
Állam							
Hivatás, funkció	szenttel való érintkezés	világ ábrázolása a világban	megismerés	Szükséglet-kielégítés	Döntés/konfliktuskezelés [társadalmi rend fenntartása/társadalmi szervezése]	Szabályozás/konfliktuskezelés	Szabályozás
						Jogalkotás	
						jogalkalmazás	
Intézményesülés	egyház, szekták	Műhely	egyetem, intézet	piac, vállalkozás	állami-politikai (parlament/kormány) nem állami politikai (párt) szervezetek	állami-jogi (bírószék/ügyészség) nem állami-jogit (kamarák/döntőbírószék) (párt) stb.) szervezetek	
Teoretikusok				Karl Marx	Carl Schmitt	Hans Kelsen	

³ Elég itt arra hivatkozni, hogy maga az európai versenyjog is ezen a talajon áll, és az állam szerepét a minimálisra korlátozza. Ennek részletesebb elemzésére a dolgozat későbbi részében kerül sor.

⁴ Forrás: Cs. Kiss Lajos a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola keretében 2007/2008 tanévben elhangzott előadás-sorozata alapján saját szerkesztés

Ezzel szemben Pokol Béla azt veti fel egy 2003-ban megjelent tanulmányában,⁵ hogy az alábbi ábra alapját is képező luhmann-i funkcionális rendszerelmélet hiányossága abban rejlik, hogy egyenrangúságot feltételez az egyes alrendszerek között, holott szerinte a politikai, jogi és gazdasági területnek primátussal rendelkezik, döntő befolyással van a többi alrendszerhez képest.

Álláspontom szerint Cs. Kiss Lajos modellje azért nem fogadható el, mert a társadalomszervezés és a társadalmi rend fenntartása nem lehetséges gazdasági kényszerítő eszközök nélkül. Véleményem szerint az állami funkciók közül a „fizikai erőszak alkalmazása monopóliumának”⁶ tág értelmezésébe tartozhat a gazdasági erőszak alkalmazása is. A gyakorlatban erre példaként értékelhető nemzetközi viszonylatban az embargó alkalmazása, vagy az egyes államok nemzeti gyakorlatában a korrupciós kényszer vagy a hatósági árszabályozás. Ezen gazdasági kényszerítő intézkedések ösztársadalmi hatása tudományosan összevethető a jogi kényszerintézkedések alkalmazásának hatásaival, amennyiben az elhatárolási szempont a társadalmi rend feltételeinek kialakítása. Ezért véleményem szerint az állami cselekvések és funkciók meghatározásánál nem tekinthetünk el az állam gazdasági funkciójától sem.

A fentiek alapján az állam gazdasági szerepvállalásával kapcsolatban három nézőpontot kell megvizsgálnunk attól függően, hogy az államnak milyen elsődleges funkciót tulajdonítunk. Ha az államot elsősorban a gazdaság egy szereplőjének tekintjük, akkor a polgári anyagi jog, és a közigazgatási jog egyes vetületei vizsgálatával jutunk el annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy az állam közvetlen gazdasági szerepvállalásának egyes formái milyen hatással vannak a gazdasági folyamatokra, illetve hogy az állam ebben a szerepkörben a gazdasági racionalitásnak megfelelően cselekszik-e. Ha feltételezzük tehát, hogy az állam mindössze a gazdaság egyik szereplője, és a gazdasági jelenségekkel összefüggésben többlettartalma arra korlátozódik, hogy a gazdasági terület szereplőinek alapvető mozgásterét határolja (a jogalkotó funkciója keretében), a gazdasági szerepvállalásának megítélése a következő kérdést veti fel: az állam, mint gazdasági szereplő a hasznos/haszontalan, illetve rentábilis/irrentábilis értékpár mentén hozza-e meg a döntéseit?

Ha az államot elsősorban mint „politikai” jelenséget értelmezzük, akkor azt kell vizsgálni, hogy a politika, mint funkcióspecifikus terület racionalitása szempontjából hogyan viselkedik az állam, amely közvetlenül vagy közvetve beavatkozik a gazdaságba, vagyis a sajátos politikai érték- és érdek-kategóriák mentén hogyan értelmezhetők egyes gazdaságpolitikai döntések. Ebben az értelmezésben a szerepvállalásával kapcsolatos adekvát kérdés: egy konkrét gazdasági lépés legitim vagy sem, illetve ez mennyiben szolgálja a politikai érdekeket⁷?

Amennyiben a kiindulási pontunk az, hogy az állami cselekvés elsődleges funkciója a jogi terület funkciójához kapcsolódik, úgy az állami szerep alfája és ómegája a szabályozási funkció megvalósítása, és a gazdasági szerepvállalással

⁵ Pokol Béla: *Luhmann rendszerelmélete és a Polányi Károlyval korrigált marxi elmélet*. Jogelméleti Szemle 2003/3. letölthető: <https://jesz.ajk.elte.hu/pokol15.html> Letöltés ideje: 2010. 12.10.

⁶ a fogalmat Max Weber értelmezésében használom

⁷ Ha az állam, mint politikai létező vizsgálata során az értékpárok, érdekek megjelenését vizsgáljuk, a kérdésnek mindig része kell legyen annak vizsgálata is, hogy egy konkrét döntés meghozatala mennyiben szolgál „politikai” érdekeket abban az értelemben, hogy mennyiben járul hozzá a választási győzelemhez, amely a politikai érdekkonfliktusok végső ütközője.

kapcsolatban a kérdések köre egy szűk területre koncentrálódik: a gazdasági jelenségek szabályozását illetően a norma jogos és jogtalan voltának megítélésére.

A vázolt lehetőségekre tekintettel tehát minden egyes megközelítési mód az állami szerepvállalás sajátos megítélését vetíti előre.

Max Weber *Gazdaság és társadalom* című könyvében a jog részeként értelmezi az ún. kormányzási funkciót, amely mindazt magában foglalja, ami nem jogalkotás és jogtalálás. Ezzel a tevékenységgel kapcsolatban fejti ki azt, hogy „a kormányzás sajátos lényege abban áll, hogy nem csak azt akarja elérni, hogy az érvényes tárgyi jogot – pusztán azért, mert érvényesnek számít, és szerzett jogok épülnek rá – tiszteletben tartsák és érvényre juttassák, hanem másfajta, tartalmi: politikai, erkölcsi, hasznossági – vagy bármilyen más célokra irányul”⁸. Weber tehát a fenti racionalitási szempontok egy olyan megoldását adja, amely szerint a jog, mint funkcióspecifikus terület nem tisztítható meg a többi terület értékeitől akkor, ha a jog nem tud tisztán a jogalkotás-jogtalálás-jogkövetés hármásán belül maradni, hanem az igazgatási tevékenysége keretében már társadalmi lét-területek logikáját is érvényesíti. Ha elfogadjuk ezt az érvelést, akkor azt kell mondanunk, hogy az állam jogi funkciója nem is lehet önálló.

Az állam pozícionálása kapcsán Polányi Károly⁹ egy munkájában a „gazdasági” területnek kétféle értelmezését adja: a gazdaság *szubsztantív* jelentése a cserefolyamatra utal, amennyiben hozzájuttatja az embert anyagi szükségletei kielégítésének eszközeihez; *formális* jelentése viszont a cél-eszköz viszony logikai jellegéből származik és választási szituációt jelent. A javak szűkösségéből következik, hogy a gazdasági szereplők választanak, még hozzá racionálisan választanak: rangsorolják a céljaikat és kiválasztják az ahhoz megfelelő eszközöket. A Polányi-féle megközelítést alkalmazva a „gazdasági” funkcionális alrendszer formális értelmezését alkalmazva az állam, mint döntéshozó választás előtt áll: elsősorban a céljait kell rangsorolnia, hogy az ahhoz megfelelő eszközöket kiválaszthassa, a célok rangsorolásával és az egyes célok melletti elköteleződéssel pedig meghatározza helyét az egyes funkcionális alrendszerek logikai rendjében.

Ezzel a fogalmi kettébontással kapcsolatban Pokol Béla azt állítja, hogy a luhmanni logikába a gazdaság szubsztantív értelmezése építhető be, mert a formális értelmezés a többi funkcionális alrendszer is olyan mértékben hatja át, amely már a gazdasági racionalitást a többi alrendszer fölé helyezi¹⁰. Véleményem szerint ez az álláspont túlzó annyiban, amennyiben az állami cselekvést teljes mértékben alárendeli a gazdasági racionalitásnak, illetve Pokol szóhasználatában a piaci-pénzmechanizmusoknak, figyelmen kívül hagyva ezzel a politikai érdekeket és jogi szabályozási lehetőségeket.

„Res publica ludens”¹¹?

⁸ Max Weber : *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/2.* KJK, Budapest, 1995. 9-10.o.

⁹ Polányi Károly: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet.* Tanulmányok. Gondolat, Budapest 1976. 197-205.o.

¹⁰ Pokol Béla: *Piacosítás és új uralmi rend.* Jogelméleti Szemle, 2003/4. szám. Letölthető: <https://jesz.ajk.elte.hu/pokol16.html> Letöltés ideje: 2010. 12.10.

¹¹ Saját névalkotás Huizinga *Homo ludense* alapján (1938) magyar kiadása: John Huizinga: *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására.* Athenaeum, 1944. Universum reprint 1990. Huizinga a játék fogalmát a jogra vonatkoztatva is bemutatja, mint agonális játékot, de a jog területéről nem lép át az „állami” területére.

Ha feltételezzük, hogy az állami cselekvés racionális (bár nem állapítottuk még meg, hogy milyen értékekre vonatkoztatva tekinthető racionálisnak), akkor az egyes társadalmi-gazdasági jelenségekre, eseményekre adott válasza is racionális. Ha ezt elfogadjuk, akkor felmerül az állami szereplőre, mint cselekvőre vetített játékelméleti szabályok alkalmazásának lehetősége is. Ekkor az államot játékosnak tekintjük egy adott szituációban, ahol a másik fél egyes magatartásaira (döntéseire) adott válaszlehetőségek közül kiszámítható a játékelméleti értelemben vett racionális válasz, vagyis meghatározható az állam stratégiája.

A játékelmélet a 20. század egyik legdinamikusabban fejlődő területe, amely a matematikai gyökereitől egyre inkább a társadalomtudományok felé orientálódik¹². Az állami játékhoz kapcsolódóan a közgazdasági irodalom egyes területei nyújtanak felvilágosítást. Találunk értelmezéseket ugyanakkor a politikai pártok versengésének szabályaira¹³, a katonai konfliktusok kezelésére¹⁴ is, vagyis a játékelméleti megközelítés egyre inkább közelít a jogi érintettségű területek irányába is.

Az államnak, mint játékosnak az azonosításán túl feladatunk magának a játéktérnek, vagy játszmának a meghatározása is, amely gyakorlatilag lefedi az állami cselekvések területét, vagyis definiálnunk kell az állam, mint cselekvő döntési kompetenciájának érvényesülési területét. Ezen a ponton különválasztom az egyes nemzetállamok közötti interakciókat, és az államnak a fennhatósága alatt állókkal fennálló kapcsolatát, és a vizsgálat a továbbiakban csak az utóbbira terjed ki¹⁵.

Egyszerre kell tehát választ adnunk a következők kérdésekre: Hogyan írható le az a valóságos tér, amelyben az állami cselekvés érvényesül, illetve kik azok a szereplők, akik a játékban a másik játékos szerepkörében vannak? Ha a korábbiakban elhatároltuk a vizsgálatból az államközi kapcsolatokat, akkor most az egyes nemzetállamok keretein belül keressük azoknak a megnevezését, akikre az állami cselekvés hatással van, vagyis akiket a modellezésben játékosként fogunk feltüntetni. Pragmatikus megközelítést alkalmazva, tekintsünk az állammal szembeni játékosnak mindenkit, akire egy adott állami cselekvés hatással van, és (konjunktív feltételként) képes a viszontválasz (játékelméletben: lépés) megtételére. A fogalmi pontosítás érdekében a következő példákat alkalmazzuk. Ha egy törvény megszületése az elemzés tárgya, akkor az állami cselekvőt a mindenkori kormányzattal azonosítjuk, és mindazok játékosná válnak, akikre a törvény hatással van, és arra választ (válaszlépést) tudnak adni (akár jogkövetőt, akár jogellenes választ). Az előzőekben felvetett játéktér kérdésre tehát megoldásként alkalmazzuk az állami cselekvés hatókörét, vagyis nem a nemzetállami kereteket, hanem annál tágabb kört (például ha figyelembe vesszük a külföldi személyek magyarországi vállalkozási tevékenységeit),

¹² A játékelmélet gyökereinek kidolgozásában olyan magyarok is részt vettek, mint Neumann János, aki Oscar Morgensternnel közösen adta ki 1944-ben a "Theory of Games and Economic Behavior" c. könyvet, amely a korábban szinte kizárólag matematikai fogalmakkal operáló elméletet átvezette a közgazdaság-tudomány területére. Ezt fejlesztett tovább a szintén magyar Harsányi János a 60-as években (pl. Measurement of Social Power, Opportunity Costs, and the Theory of Two-Person Bargaining Games" Behavioral Science, 1962. (7) 67-81.o.) Azóta számos más tudományban is teret hódított magának, így a biológiában, ahol többek között Grastyán Endre akadémiai székfoglalója is játékkal foglalkozik (Grastyán Endre: A játék neurobiológiája. Értekezések – Emlékezések. Akadémiai, 1985.), vagy a politológiában (pl. Brams, S.J. (2004): Game theory and politics. Dover Publications, New York), a valláselméletben.

¹³ Például: Stephen J. Brahm: Mathematics in Democracy: Designing better voting and fair-division procedures. Princeton, 2007.

¹⁴ Például: J.C.C. McKinsey: Introduction to the Theory of Games. Dover Publications, 2003.

¹⁵ Ennek oka elsősorban az, hogy az államok egymás közötti konfliktusaiban más szabály- és keretrendszer érvényesül, mint az állam-állampolgár viszonyban, és amely terület egy különálló elemzés tárgyát képezi.

ugyanakkor nem értjük bele a jelen tanulmány vizsgálati keretébe az államközi kapcsolatokat.

Az állam, mint játékos azonosítása szintén eldöntendő kérdés, amelyet a következőkben határozok meg: az államot, mint játékost azonosítom a legitim döntési jog gyakorlójával, aki jogosult az állam nevében nyilatkozatot tenni, vagy másokra nézve kötelező erejű döntést hozni. Ebben az értelmezésben a mindenkori kormányzat, mint jogalkotó, és a bíróságok és más hatóságok, mint jogalkalmazók szintén az állami cselekvő oldalán helyezkednek el.¹⁶

A játékelmélet fogalmi keretei közé tartozik az egyes döntési szituációk elhatárolása, tehát az állam, mint játékos döntéseinek, lépéseinek értékeléséhez, azok racionalitásának vizsgálatához elméletileg meg kell alapozni az állami cselekvéseket. A cselekvés-elméletek közül Max Weber¹⁷, Jürgen Habermas¹⁸ eredményeit figyelembe véve, a következőket tekintem kiindulópontnak.

A cselekvéseméleti összefüggések alkalmazásához a weberi racionalitás-felfogásban megjelenő három különböző aspektust is meg kell említenünk: a „módszeres életvezetésben” megjelenik egyszerre az *instrumentális racionalitás*, vagyis a technikai feladatok racionális megoldása; a *stratégiai racionalitás*, vagyis a választási lehetőségek közötti konzisztens döntés; illetve a *normatív racionalitás*, vagyis a gyakorlati feladatok elvek vezérelte morál keretei között történő megoldása. Ezen háromféle racionalitás közül a játékelmélet a stratégiai racionalitás területén tud többlet-információt adni, mert ez az aspektus értelmezhető úgy, mint az adott preferenciák és döntési elvek alapján, valamint a racionális ellenlábaskénti döntéseinek figyelembevételével hozott döntés¹⁹.

A társadalmi cselekvés racionalitása tekintetében Weber négyféle cselekvést különböztet meg.²⁰ A cselekvés 1. célracionális, amikor a cselekvő egy világosan artikulált érték-horizontból célokat választ, és elérésükhöz az alternatív mellékhatások figyelembevételével megfelelő eszközöket választ, 2. értékrationális, amikor a cselekvést az önértékébe vetett hit határozza meg, a sikeresség szempontja nélkül, 3. tradicionális, vagyis meggyökeresedett szokások által áthatott, és 4. affektív/érzelmi/indulati, amikor a cselekvést valamilyen érzelmi állapot határozza meg.

Az állami cselekvések megértéséhez és modellezéséhez Weber fenti megkülönböztetéseit ki kell egészítenünk Habermas kommunikatív cselekvéseméletével, amely a stratégiai cselekvéssel szemben állva jelenti azt a cselekvést, amelyben a cselekvő döntései nem önös sikerének előmozdítására irányulnak, hanem a kölcsönös megértés segítségével hangolódnak össze. A játékelmélet fogalmi keretei között a kommunikatív cselekvés csak a kooperatív játékok²¹ esetében képzelhető el, vagyis olyan esetekben, amikor az állami cselekvés és az erre adott válaszlépés a társadalmi egyeztetés során összehangolható, vagyis a

¹⁶ Külön elemzés tárgyát képezi ez az álláspont, amely a jelen tanulmány keretei között alkalmazható, de előre vetítem, hogy az állam azonosítása további pontosítást igényel. Az állami, mint jogalkotó ugyanis játékosként szembe helyezhető a jogalkalmazóval, mint másik játékosal.

¹⁷ Munkái közül elsősorban a Gazdaság és társadalom valamint a Protestáns etika vonatkozó részeit vettem alapul.

¹⁸ A cselekvéseméleti modellek használata során nagy mértékben támaszkodtam Habermas: A kommunikatív cselekvés elmélete (A Filozófiai Figyelő és Szociológiai Figyelő különkiadványa, ELTE 1985.) és „A cselekvésracionális aspektusai” (in: Jürgen Habermas Válogatott tanulmányok (szerk. Felkai Gábor), Atlantisz, 1994. 223-257.o.) című munkáira.

¹⁹ Ld. Habermas 1994 234.o.

²⁰ Max Weber im. 2/1 kötet, 16-30.o.

²¹ Kooperatív játékok azok, ahol a játékosoknak módjuk van a stratégiáik egyeztetésére.

felek a játékszabályok keretei között megállapodhatnak az egyes lépésekben. Az elmélet négy kategóriába sorolja a cselekvés-fogalmakat, úgymint 1. *teleológiai cselekvés*, amely maximák által vezérelt, cselekvési alternatívák közötti döntés. A teleológiai cselekvés akkor válik stratégiai cselekvéssé, ha a cselekvő személy sikerkalkulusába bekerülhet a még legalább egy további célirányosan cselekvő személy döntéseivel kapcsolatos várakozás. 2. *normavezérelt cselekvés*, ahol a cselekvés központi eleme az általánosított viselkedés-elvárásnak való megfelelés. 3. *dramaturgiai cselekvés*, vagy *expresszív önábrázolás*, amely a cselekvő saját magáról alkotott tudását testesíti meg, és mint műbírálat értékelhető, valamint a 4. *kommunikatív cselekvés*, amely legalább két beszéd- és cselekvőképes személy interakciójára vonatkozik, amelyben a cselekvők cselekvési terveiket egyetértően összehangolják.

Az állami cselekvés vizsgálata szempontjából a habermasi elméletből a teleológiai, és azon belül a stratégiai cselekvés, mint sikerre irányuló magatartás az a cselekvési forma, amely leginkább megfelel a játékelmélet elvárásainak, ugyanakkor az állami cselekvésről nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy mentes a vele kapcsolatban állókkal való diskurzus igényétől, vagyis nem hagyhatjuk figyelmen kívül a cselekvések közül a normavezérelt cselekvéseket, mint vizsgálati egységeket.

Az állam a gazdasági folyamatokban

Míg az 1950-70 közötti időszak gazdaságpolitikáját az aktív támogatáspolitiká határozta meg, mára ez a közgazdasági elgondolás sokat változott. Empirikus kutatások és elméleti modellek sora bizonyította, hogy az aktív állami támogatáspolitiká a források nem hatékony elosztásához vezethet, nem kedvez a hosszú távú növekedésnek, és a gazdasági szereplőket a kiskapuk keresésére ösztönzi²². Ugyanakkor a szerepe nem kisebb lesz, mindössze változik. Vilfred Pareto 1927-ben ezt így fogalmazta meg: „A protekcionista intézkedések nagy hasznot hoznak az emberek egy kis csoportjának, és a fogyasztók tömegeinek egy kis veszteséget jelentenek”²³.

Alapvető kérdés az állami szerepvállalással kapcsolatban az állam és a gazdaság viszonyának tisztázása, illetve annak meghatározása, hogy az állam és gazdaság viszonyrendszerében hierarchikus vagy mellérendelt szerepkört értünk. Így például ha az Unió jogforrásait vizsgáljuk, lényegi eltérést nem találunk a megközelítésben. Már önmagában az is sokat mondó, hogy az állami támogatásokkal kapcsolatos szabályok a versenyjoggal kapcsolatban merülnek fel, kifejezve ezzel azt, hogy a verseny, mint gazdasági jelenség, keretei között értelmezik az állami fellépést és szerepvállalást. Maga az állami támogatás, és azok aránya a gazdaságban számottevően csökkenő tendenciát mutatott a 2000-es évektől. 2002 és 2007 között az EU-tagállamokban az állami támogatások GDP-hez mért aránya éves szinten átlagosan 2%-kal csökkent, 2007-ben az aránya mindössze 0,5% volt. Ezzel párhuzamosan a költségvetési hiány is 30 éves viszonylatban a legalacsonyabb volt,

²² Az állami támogatások és gazdasági szerepvállalás közgazdasági megközeítéséhez ld. például Pierre-André Buiges – Khalid Sekkat: *Industrial policy in Europe, Japan and the USA. Amounts, mechanisms and effectiveness*, New York, Palgrave Macmillan, 2009. 3-10.o. vagy Nikolaos Zachariadis (2008): *State subsidies in the global economy*, New York, Palgrave Macmillan. 33-35.o.

²³ Vilfredo Pareto (1927): *Manual of political economy*. A.M. Kelley, New York. 379.o.

mint azt a GDP 0,8%-a mutatja, ráadásul a munkanélküliség is rekord-alacsony 7%-os volt 2008-ban²⁴.

A támogatás-ellenes gazdaságpolitika európai gyökere abban az alapelvben van, amely szerint a piacgazdaság nyújtja a legnagyobb garanciát a polgárok életkörülményeinek javítására. Ha a jelenleg az Európai Közösségek legtöbb tagországában megfigyelhető szociális piacgazdaság²⁵ és az állam viszonyát vizsgáljuk, még mindig Ludwig Erhardt meghatározása érvényes: Annyi teret adni a szabadpiaci gazdálkodásnak, amennyi lehetséges, és annyi teret az állami beavatkozásnak, amennyi feltétlenül szükséges. Az elvek szintjén ennek kijelentése, alkotmányba és törvényekbe foglalása sokkal egyszerűbb feladat, mint a gyakorlati megvalósítás. Ezt mutatják a 2010-es mutatók is: amint a gazdasági válság bekövetkezett, az állami támogatások aránya az EU-27 GDP-jének 3,6%-ra ugrott 2009-ben, amelyből 2,98% a tisztán banki szektornak juttatott támogatás²⁶.

Ha a tiszta piacgazdaság elvei érvényesülnek, 2007-2008-ban azok a pénzügyi intézmények, amelyek a legkockázatosabb hitelekkel rendelkeztek (és persze az ő tulajdonosaik, leányvállalataik...) dominó elv-szerűen csődbe mennek, és adott körülmények között magukkal rántják a többi pénzügyi intézményt, sőt, a teljes szektort is, és a rövid- és hosszú távú gazdasági hatás egy nagyobb természeti katasztrófához hasonlítható. Mondhatjuk-e ebben az esetben, hogy az állami szerepvállalás nem volt gazdaságilag racionális?

Ezen a ponton utalnék vissza Pokol Béla azon megállapítására, hogy a gazdaság formális értelmezése egyben azt is jelenti, hogy a gazdaságot, mint funkcionálisan elkülönült alrendszert ez az értelmezés a többi alrendszer fölé helyezi²⁷. A konkrét helyzetre vonatkoztatva vajon elmondhatjuk-e azt, hogy a gazdasági racionalitást felülírta a politikai racionalitás? Hiszen ha azt állítjuk, hogy a piaci önszabályozó mechanizmusok prioritást élveznek az állami beavatkozással szemben, az állam nevében cselekvőknek ebben az esetben a piaci „öntisztulás” folyamata mellé kellett volna állniuk. A 2008-as válság esetében gazdasági értelemben bizonyítható, hogy a felmagasztalt és szinte érinthetlenségig védett mechanizmusok nem működtek hatékonyan,²⁸ és kizárólag az állami beavatkozásnak köszönhető, hogy, legalábbis átmenetileg, elkerülhetőnek látszik az 1929-es válsághoz hasonló következmény-láncolat. Milyen racionalitás indokolta tehát az állami beavatkozást?

A 2. számú ábra a játékelméleti szituációk normál formájú leírása szerint készült, és az állami öndefiníció által generált különbségét érzékelteti a fent ismertetett konkrét gazdasági helyzet kapcsán. A célracionális cselekvés esetében az állam az elsődleges funkcióként definiált értékduál mentén a saját érdekét előtérbe

²⁴ Report on State aid granted by the EU Member States. Európai Bizottság, COM(2010) 701. Brüsszel, 2010. december 1. 3.o.

²⁵ A szociális piacgazdaság terminust először Alfred Müller-Armack használta 1946-ban, aki szerint az nem más, mint "tudatosan kialakított globális szabadpiaci rendszer, amelynek koncepciója a versenyzgazdaság talaján álló, a szabad kezdeményezést és a szociális haladást szabályozó politika. A kifejezés ugyanakkor Ludwig Erhardt révén terjedt el, ezért a források egy része a kifejezést is neki tulajdonítja.

²⁶ Report on State aid granted by the EU Member States. Európai Bizottság, COM(2010) 701. Brüsszel, 2010. december 1. 5-7.o

²⁷ Pokol im. (Piacosítás és új uralmi rend)

²⁸ Mellőzöm ezen a ponton annak bemutatását, hogy az amerikai ingatlanpiaci válság kialakulása milyen finanszírozási és értékelési hibák miatt valósult meg. A 2008-tól kezdődő gazdasági válság kialakulásának okairól számos közgazdasági elemzés jelent meg, amelyek egyértelműen a felülértékelt ingatlanpiacot és a túlzott kockázatot vállaló banki szférát jelölik meg a válság elsődleges okaiként.

helyezve, a kooperáció igénye nélkül hoz döntést, míg normavezérelt döntés esetén azt feltételezzük, hogy az erkölcsi-gyakorlati szempontok, a jog által rögzített keretek döntő befolyással vannak a cselekvésre úgy, hogy nyitott a kooperáció lehetősége. Az ábrán egyértelműen látható, hogy az egyes állami önmeghatározások milyen döntő befolyással vannak a választott eszközökre nézve, ahogyan ugyanilyen döntő hatással bír a végeredményre, illetve annak racionalitásának megítélésére az állami cselekvés motivációja is.

Ha elfogadjuk az ábrán adott leírást, mint az államnak és a gazdasági szereplőknek (mint játékosoknak) a gazdasági válságra, mint egy problémahelyzet kihívására adott lépés-lehetőségeinek összefoglalását, akkor a következőkből indulhatunk ki: a játékeret jelentik azok a gazdasági jelenségek, amelynek kezelése (stratégiaválasztás) a feladat a jogrendszer által meghatározott legitim eszközökkel. A játékosok mindegyike választhat kooperatív és versengő stratégiát egyaránt: ha a cselekvése tisztán célracionális, csak önös érdekeit és prioritásait kell figyelembe vennie; ha kooperatív stratégiát választ, akkor a jog és morál szempontjainak felhasználásával a másik féllel való egyeztetés során alakítja ki stratégiáját. Ennek megfelelően lehet a játékosok stratégiája célracionális vagy normavezérelt. A játék szimultán, vagyis a játékosok egyszerre hoznak döntést, és az egyes eredményeket (vagyis a kifizetéseket ebben az esetben nem számmal, hanem leíró magyarázattal megadva) foglalja össze az alábbi táblázat.

2. ábra

Az állami szerepfelfogás és cselekvés-racionalitás összefüggése a 2008-as pénzügyi válság kapcsán.

GAZDASÁGI SZEREPLŐK					
		Célracionális	Normavezérelt		
ÁLLAM	Gazdasági (hasznos/káros)	Célracionális	A gazdasági hasznot termelő vállalkozások megmentése, költséghatékonyság	Normavezérelt	Mérsékelt piaci öntisztulás, gyors gazdaságélénkítési lehetőségek támogatása
		Normavezérelt	A stratégiai ágazatok megmentése az elsődleges	Célracionális	Piaci öntisztulás, a negatív hatások mérséklése
	Politikai (barát/ellenség)	Célracionális	Azonnali és közvetlen beavatkozás – maximalizálni a megmentett vállalatok számát	Normavezérelt	Beavatkozás – a jogi keretek között maximalizálni a megmentett vállalkozások számát
		Normavezérelt	Azonnali és közvetlen beavatkozás mellett szociális szempontok előtérben	Célracionális	A lobbierős csoportok célzott megmentése, preventív szabályozás ígérete a jövőre nézve
	Jogi (jogszerű/ jogszerűtlen)	Célracionális	Minimális közvetett beavatkozás kikényszerítése a gazdaság szereplőitől	Normavezérelt	Piaci öntisztulás állami beavatkozás nélkül
		Normavezérelt	Közvetlen		

			beavatkozás elkerülése, a szükséges jogszabályok módosítása	Közvetett beavatkozás, felelős gazdálkodás szabályainak erősítése
--	--	--	---	---

Záró gondolatok

Az állam gazdasági szerepvállalásának megítéléséhez szükséges az állami cselekvések és az állami szerepek tágabb viszonyrendszerben való elhelyezése. Ehhez egyrészt tisztázni kell az állami szerep definícióját, másrészt az állami cselekvést, mint társadalmi jelenséget.

Az állam definíciójához annak eldöntése szükséges, hogy az állami cselekvéseket elsősorban jogi, politikai, vagy gazdasági rendszerhez tartozónak értékeljük. Cs.Kiss Lajos ezzel kapcsolatban azt állítja, hogy az állami cselekvések a politikai és jogi funkcionális társadalmi alrendszeren belül helyezhetők el, míg ezzel szemben a tanulmány szerzője azt állítja, hogy az állami cselekvés, és így az állam gazdasági szerepvállalásaként megjelenő állami döntések a gazdaság-politika-jog hármásában helyezhetők el, ha az állami cselekvést, mint a társadalmi rend szervezőjét határozzuk meg.

Az állam és az államon belüli kapcsolatok leírására a játékelmélet eszközei alkalmasak lehetnek akkor, ha az állam nevében cselekvőt és a vele kontaktusba kerülőket, mint játékosokat értelmezzük a társadalmi élet egyes interakciói során. Ebben az értelmezési keretben meg kell határoznunk az állam nevében cselekvőt, illetve hatáskörét, vagyis a játékszabályok által meghatározott társadalmi teret. Ezen túl meg kell határoznunk azt, hogy az állami cselekvést játékelméleti szempontból mikor tekintjük racionálisnak. A cselekvés-elméleti megközelítések felhasználásával el kell különítenünk az állami stratégiai (célracionális) cselekvéseket, és a kommunikatív cselekvéseken belül az államhoz kötődő normavezérelt cselekvéseket, amelyek közül az előbbi egyértelműen a versengő játékokhoz köthető, míg az utóbbi a kooperatív játékok alapmodelljébe illeszkedik.

Ezen fogalmi kérdések tisztázása után kerülhet sor egyes olyan társadalmi jelenségek vizsgálatára, ahol az állam nevében cselekvőnek játékelméleti értelemben stratégiát kell alkotnia egy adott társadalmi-gazdasági jelenséggel összefüggésben, figyelembe véve a többi játékos magatartását is. Ilyen helyzetek lehetnek például egy sztrájk, a peres eljárások lefolytatásának vagy elkerülésének mérlegelése, vagy a játékelméleti közgazdasági irodalomban már részben elemzett büntetési tételek meghatározása, mint stratégiai megfontolást igénylő döntések.

Irodalom

Report on State aid granted by the EU Member States. Európai Bizottság, COM(2010) 701. Brüsszel, 2010. december 1.

Brahms, Stephen J.(2004) Game theory and politics. Dover Publications, New York.

Brahms, Stephen J. (2007) Mathematics in Democracy: Designing better voting and fair-division procedures. Princeton.

Buiges, Pierre-André – Khalid Sekkat (2009) Industrial policy in Europe, Japan and the USA. Amounts, mechanisms and effectiveness, New York, Palgrave Macmillan.

Grastyán Endre (1985) A játék neurobiológiája. Értekezések – Emlékezések. Akadémiai Kiadó.

Habermas, Jürgen (1985) A kommunikatív cselekvés elmélete. A Filozófiai Figyelő és Szociológiai Figyelő különkiadványa, ELTE.

- Habermas, Jürgen (1994) A cselekvésracionális aspektusai In: Jürgen Habermas Válogatott tanulmányok (szerk. Felkai Gábor), Atlantisz..
- Harsányi János (1962): "Measurement of Social Power, Opportunity Costs, and the Theory of Two-Person Bargaining Games" Behavioral Science. (7) 67-81.o.
- Huizinga, John (1944): *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására*. Athenaeum. Universum reprint 1990.
- McKinsey, J.C.C.(2003) Introduction to the Theory of Games. Dover Publications.
- Pareto, Vilfredo (1927) Manual of political economy. A.M. Kelley, New York.
- Polányi Károly (1976) Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Tanulmányok. Gondolat, Budapest.
- Pokol Béla (2003a) *Luhmann rendszerelmélete és a Polányi Károllyal korrigált marxi elmélet*. Jogelméleti Szemle 2003/3. letölthető: <https://jesz.ajk.elte.hu/pokol15.html> Letöltés ideje: 2010. 12.10.
- Pokol Béla (2003b) Piacosítás és új uralmi rend. Jogelméleti Szemle, 2003/4. szám. Letölthető: <https://jesz.ajk.elte.hu/pokol16.html> Letöltés ideje: 2010. 12.10.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/2*. Ford: Erdélyi Ágnes. KJK, Budapest.
- Zachariadis, Nikolaos (2008): State subsidies in the global economy, New York, Palgrave Macmillan.